

Samsø
- i cykelhøjde

Frede Lauritzen

Forord:

Cykelferien år 2001 skal være overkommelig, har vi bestemt. Nogle af de foregående års cykelferier havde tidsmæssigt været lidt for pressede. Der var ikke altid tid til fordybelse i de uplanlagte og pludselige opståede situationer. Og vi har erfaret, at netop de uforudsete ting, ofte er dem, der giver de allerbedste oplevelser.

Med disse tanker in mente har vi i år valgt – Samsø, en ø Hanne aldrig har besøgt.

Øen har en central og interessant placering i danmarkshistorien, en tiltalende og meget varieret natur og så er den særdeles cykelvenlig, ingen lange afstande og næsten ingen bakker.

Jyske Bank har to ferieboliger på øen. For en uge har vi lejet, den der ligger over Jyske Banks lokaler, Langgade 20 i Tranebjerg, byen der er øens centrum og "hovedstad."

Velkommen med på turen

Hanne og Frede Lauritsen

Færebilletterne til Samsø er klogeligt **bestilt i god tid**, for ofte er der trængsel på denne overfart, der for bilen koster 212 kr., voksne 72 kr. og børn 36 kr., – og det er for hver vej. På den smukke sejltur fra Hou til Sælvig var vi på samme skib som storentreprenør Kurt Thorsen, - men, mener vi da selv, ikke i *“samme båd.”* Han syntes at være i strålende humør, trods de tunge, mørke skyer der svæver over ham. Sejlturen varer godt en time, så der er god tid til en kop kaffe og en sandwich. Det skulle dog vise sig, at tyggearbejdet med den genstridige sandwich så godt og vel beslaglagde den *“gode tid.”* Cykelferien starter 3. juni 2001, det er pinsedag, så de første par dage har vi besøg af fire børnebørn med forældre.

Vore feriegæster er grunden til, at første feriedag ikke bliver en cykeltur, men en biltur. Vi har bestemt os for at besøge øens nyeste turistattraktion **Samsø Labyrinten**, der ligger på nordspidsen af Samsø 500 m nord for Nordby. Her fik vi fortalt, at ejerne Karen og Erik Poulsen for en halv snes år siden havde købt en lille skov med henblik på juletræssalg, men det viste sig at være en rigtig dårlig ide, fordi træerne udviklede sig ikke, så de var egnede til midtpunkt på årets største festaften. Gode råd var dyre, for at investeringen ikke skulle være spildt. Men - *“nød lærer”* som bekendt *“nøgen kvinde at spinde.”* Ejeren fik den geniale ide at lade de 50.000 træer danne rammen om verdens største labyrint på fem km, - alle tiders ide.

Undervejs møder vi forskellige udskårne træfigurer som fabeldyr, alfer, havfruer, mytologiske figurer og eventyrfigurer, der kalder på fantasien. Skulpturerne er skåret af trækunstneren Henrik Wessel Fyhn. At forcere labyrinten er samtidig formet som en opgave, her kan man vælge mellem flere spørgsmålskategorier. Hos os valgte børnene, dvs. Mia, Malene, Jeppe og Signe kategorien nordisk mytologi, og vi fik udleveret et par sider, der i grove træk fortæller historien om Yggdrasil, Asgård, Valhal, Mjølner, Slejpnir, Midgårdsormen, Fenrisulven, Loke, Odin, Thor og alle de andre og til slut det endelige Ragnarok. Det var et godt valg, spørgsmålene var fint blandet mellem seriøsitet og morsomheder. Systemet er bygget op på den måde, at hver gang man kommer til enden af en gang, møder man et T-kryds og et nummerskilt, nummeret henviser til et spørgsmål på opgavelisten, hvor der er oplyst to svarmuligheder. Så skal man vælge enten det venstre eller det højre svar alt efter, hvad man tror, er rigtigt. Svarer man hele tiden rigtigt, kommer man hurtigst til udgangen.

Her et par enkelte eksempler på spørgsmålene:

Hvad hedder Odins bolig? Venstre: Valhal

Højre: Samsøhallen

Hvad hedder Odins to ravne? Venstre: Hans og Grethe

Højre: Hugin og Munin

Børnebørnene klarede faktisk selv langt de fleste spørgsmål endda uden først at få de to svarmuligheder - flot – flot.

Samsø Labyrinten er optaget i Guinness Rekordbog. Den er blevet en publikumssucces med ca. 20.000 besøgende om året.

Det var et par fornøjelige timer, hvor vi fik oprisket den **nordiske mytologi** samtidig med en fem km dejlig travetur i skoven, en tur vi følte, var længere, end den egentlig var. Efter rundturen får vi en velfortjent is, hvorefter turen igen går mod basen, hvor stegen, der forinden var sat i ovnen, dufter skønt imod os, og vi har alle en særdeles god appetit.

Efter middagen kører vi Signe, Jeppe, Lone og John til færgen, nu er deres del af ferien forbi.

Mia, Malene og John har endnu en dag på Samsø, så de og vi bedsteforældre må lige have et spil canasta inden kaffe- og sengetid, og det blev et spil med en masse dramatik. Efter en oplevelsesrig og god dag varer det ikke længe, inden der høres dybe åndedrag.

Det bliver endnu en dag med bilen som befordringsmiddel. Mod nordvest går det mod **Ballebjerg** i Nordby Bakker, der med sine 64 m er Samsøs højeste punkt. Fra bakkens udsigtstårn, der blev opført i 1920, er der mod vest en flot udsigt til Jylland og den lille Tunø. Mod øst ser man over Nordby og ud over øerne uden for Stavns Fjord. En sti fører os let gennem det flotte terræn med marker, bakker og slugter ned til stranden. Mærkeligt nok er opturen væsentlig anderledes, det høres klart på det noget anstrengte åndedrag. Naturen her er meget smuk, storslået og kuperet.

Gennem Nordby går det forbi Samsø Labyrinten og fire km. mod nord til Samsøs top **Issehoved**. Også her, hvor Nordby Bakker slutter med stejle skrænter mod vest og bløde grønne skrænter med fårestier mod øst, møder os en meget smuk, varieret og særpræget natur. Fra højdepunktet Telegrafbakken, der har sit navn fra Englandskrigene, kan ses til Århus, Mols, Helgenæs med Sletterhage Fyr, Ebeltoft Vig, Ebeltoft Fægehavn og Hjelm. Foran os har vi den fine, lyse sand, der trækker odden langt ud i havet, og selvfølgelig skal vi helt ud på spidsen. Helt ud hvor Kattegats bølger æder de blide krusninger fra Nordby Bugt, så langt er vi ude, at det netop bliver til en våd sok. Odden her siges at have det som Grenen på Skagen, den skifter form og udseende efter vind og strømforhold. – Meget smuk er der. Vi når at gøre et kort holdt i Nordby med sit idylliske gadekær, inden vi efter en hurtig frokost må aflevere vore sidste gæster ved færgen til Hov.

Nu er det **cyklernes tur** til at være vores befordringsmiddel, - den egentlige cykelferie begynder. Første tur går mod sydvest og skal afdække denne del af øens natur og historie.

Næppe har vi cyklet én km udenfor Tranebjerg, før der lyder et ordentligt brag. På den anden side grøften går der på en stor græsmark en flok fredeligt græssende røde køer. Ved braget giver alle køerne et badutspring og retter blikket mod de forstyrrende cykelturister, der tillader sig at blande sig i deres rolige hverdag.

Et øjeblik tænker vi, - hvad var det dog der skete? Mit øjeblik var dog ganske kort, for straks mærker jeg, at mit forhjul ikke er, hvad et forhjul bør være. En tjørnegren har fjernet luften og sat en foreløbig stopper for dagens tur. Tankerne går straks tilbage til cykelturen på Lolland i 1997, nej - ikke nu igen, hvor punktering efter punktering drillede os gevaldigt de først par dage. Dengang var det også min cykel, der mistede pusten, så det er egentlig ikke min tur, men igen er det altså mig, der må lide den tort, og Hanne - hun griner bare.

Vi har bemærket, at der i den modsatte ende af byen er en cykelhandler, så vi beslutter, at Hanne skal cykle ud til ham for at advisere, at der kommer en patient med luftvejsproblemer. Så kan han gøre operationsbordet klar, og jeg vil skyndsomt vandre den tunge vej til hospitalet.

Efter en kort stund vender Hanne nedslået tilbage, cykelhandleren beklager, men han har først tid til en sådan operation dagen efter, så vi indstiller os på at aflevere cyklen til senere lapning, eller måske er det muligt at låne/leje en anden cykel. Vi kan måske i dag studere byen Tranebjerg. Da vi når frem til operatøren, siger han: "*Nå, er det kun forhjulet, så kan jeg hurtigt klare problemet,*" og det gjorde han så formodens en ny slange og 75 kr.

Under operationen får vi en god snak om cykler, Samsø, Ringkjøbing, ferie og øens vanskeligheder med uddannelse og problemet med at beholde de unge mennesker på øen.

Endnu en gang denne dag starter cykelturen. Da vi igen når til **tjørnehækken**, står jeg af cyklen, løfter den provokerende op over hovedet og går i en stor bue udenom det farlige skær, ikke noget med at tage chancer her. Denne gang gider de røde køer kun lige netop løfte mulen, og Hanne – ja, hun griner stadig.

Ad små krøllede, men gode asfalterede veje velegnet til cykling begiver vi os nu ud i øens dejlige natur på vej mod Pillemark.

Pludselig stopper jeg op: *“Så du det, Hanne?”*

“Hvad?”

“På forretningen vi lige har passeret, stod der - Bager tømmer- og snedkerforretning, - synes du ikke, det er en ejendommelig forretningskombination.”

“Vel gjorde der ej!”

“Vel gjorde der så!”

Jeg vender cyklen, kører de 100 m tilbage, åh nej - jeg havde overset s. Slukøret og diskret indhenter jeg igen Hanne, men lader naturligvis som ingenting, hun er dog ikke til sinds at lade sejren gå fra sig:

“Nå, hvad stod der så?”

Uden sejrens begejstring i stemmen fremstammede jeg:

“Bager’s tømmer- og snedkerforretning.”

Det er virkelig svært at vinde i det selskab.

Pillemark er kun en lille *”flække”* på få huse, vi opdager den faktisk først, idet vi kører ud af den, for byskiltet er gemt af grøftens kraftige vegetation. Det betyder nok heller ikke så meget, for herovre ved folk sikkert godt, hvor de bor.

Mens vi fortsætter mod Vesterløkker, skærpes min opmærksomhed på, hvad vi passerer, jeg skulle jo nødig endnu engang lide den tort, at mine iagttagelser er forvrængede.

Vi passerer den 12 tdr. land store Tranemose, der med sit rige fugleliv er Samsøs eneste store sø.

Herfra fortsætter vi ud til stranden og går ca. en km mod syd, her finder vi på selve stranden Ilse Mades Helligkilde. Undertiden er kilden dækket af sand, men vi er heldige, for i dag kan den tydeligt ses. Op af en udhulet egestamme midt på den åbne strand vælder kilden op. Om kilden fortæller sagnet at en død kvinde, Ilse Made drev i land her. Da man ville køre liget til kirken i Kolby: *“Kunde fire Heste ikke drage det. Men da de vendte Vognen om til denne Onsbjerg Kirke Gaard - drog tvende Heste det lettelig.”* Til liget var fæstet et forgyldt krucifiks, hvoraf en kopi i dag hænger i Onsbjerg Kirke.

Et højst ejendommeligt naturfænomen at en kilde netop finder vej op gennem en århundred gammel egetræsrod. Her lige syd for er der et ret stort sommerhusområde - Fogedmark.

Turen går igen en lille stump ind på øen, og så går det sydpå mod **Kolby Kås**. Ved indgangen til byen studerer vi et galleri, hvor det specielle er, at hele huset er malet totalt med motiver fra *“Strisser på Samsø.”* Stilen rammer *“heldigvis”* ikke lige vores smag, så vi drejer om hjørnet og ser foran os den privatejede havn, hvor de mange sejlbåde ligger og vipper lystigt. Det er også her, færgen fra Kalundborg ligger til, som den har gjort i over hundrede år. Tidligere var Kolby Kås færgenhavn for den daglige forbindelse med DSB-ruten Kalundborg-Samsø-Aarhus. Men under en sparerunde i 1979 blev denne rute lukket, og det private fergeselskab Samsø Linien er nu ene om at betjene trafikken til Samsø med ruterne Sælvig-Hou og Kolby Kås-Kalundborg.

Det virker meget underligt, at Samsø Linien har valgt at benytte to forskellige havne, der begge ligger på vestkysten med kun 8-9 km imellem sig. Med en halv snes daglige afgang fra Sælvig og lidt mindre fra Kolby Kås burde der være mange besparelser ved vedligeholdelse af kajplads, billetkontor og administration i øvrigt. Skønt vi flere gange stillede dette spørgsmål til samsinger, fik vi aldrig et konkret svar. Måske er der tale om en politisk rævekage, der jo er en særdeles almindelig og yndet ret i Danmark.

Der kommer væsentlig flere **turister** til Samsø fra Jylland end fra Sjælland, men efter Øresundsbroens åbning mærkes overraskende mange flere besøgende fra Bornholm. Derimod siger samsingerne, at fynboerne er sjældne gæster, det hænger nok sammen med de trafikale forhold,

fordi fynboerne, hvis de ikke er i selvejerbåd, nødvendigvis skal en mægtig stor omvej for at komme til Samsø.

På vej ud af Kolby Kås, eller **Kåsen** som man siger her på øen, ser vi en mængde store flotte skårne træskulpturer på en plæne foran et større værksted. Et skilt fortæller om kunstneren Ole Frimand, og hvis vi gerne vil ind og se udstillingen i værkstedet, skal vi blot ringe på klokken, det gør vi, indtil flere gange endda. Døren går dog ikke op af den grund, og der kommer heller ingen springende med en nøgle, som der ellers står på skiltet. - Deres turistsæson er nok ikke startet endnu. Så vi må nøjes med at kigge ind af værkstedets vinduer. Der er rigtig mange figurer, over hundrede tror jeg - meget flotte. Ærgerligt at vi ikke kom helt ind, men pyt, vi kunne alligevel ikke have en af de meterstore skulpturer på bagagebæreren, så for de penge, vi her sparer, investerer vi i en stor isvaffel.

Midt mellem Kåsen og Kolby ligger den fredede **Kolby Mølle**. Møllen har været brugt som landemærke for skibssejladser og var i funktion her på Senhøj frem til 1947. Møllen er oprindeligt opført i 1859 af Niels Olsen, Randers i Søbyvad ved Hammel som mølle nr. 10 af 83 hollandske vindmøller, men denne er den eneste, der stadig er bevaret. Den blev købt af møller Rasmus J.M. Rasmussen, Hårmark og flyttet til Samsø i 1899 på 99 vognlæs, står der at læse - noget af en transport. Den uhensigtsmæssige lange og komplicerede transport skal ses med baggrund i, at der på Samsø ikke var træ nok til en sådan mølle, der var ej heller en møllebygger, der kunne klare opgaven. I 1960 blev møllen overdraget til kommunen med det formål at bevare den smukke bygning i landskabet. I 1993 blev møllen igen overdraget denne gang til et møllelav, der driver møllen som en selvstændig institution. Møllen er intakt og åben for besøgende i sommerperioden, - men ifølge turistkalenderen er det altså endnu ikke sommer på Samsø, så vi har et indre kik til gode. På møllen holdes der visse aftener i løbet af sommeren visesang med en lokal visesanger John Drejer Nielsen, der også fortæller om livet på Samsø før og nu.

Lige før Kolby ligger Samsø Højskole. Og i den nordre ende af byen **Kolby Kirke**, der er bygget i 1300-tallet. Kirkens præstetavle begynder i 1537 altså året efter reformationen. Der er kalkmalerier fra 1558, prædikestol fra 1597 og degnestol fra 1642. Kirken gik over til selveje i 1917.

Vi har en **hilsen med til Kolby** fra Eva og Mads Rahbæk, Lem. Hilsenen er adresseret til Jens Peter Mikkelsen, der er barnefødt i Velling. Ham gør vi et lille visit. Mikkelsen er først uddannet som elektriker og senere som flymekaniker med helikopter som speciale. Han har været ansat i Stauning og Esbjerg og har repareret helikoptere, der fløj ud til boreplatformene. Jens Peter Mikkelsen fik dog lyst til at prøve noget helt andet her i tilværelsen, så han er blevet bedemand på Samsø, og det Jens Peter Mikkelsen, kan da bestemt siges at være noget ganske andet. Han har købt en ejendom i udkanten af Kolby, som han stadig restaurerer på. Der er godt med plads, og i staldbygningen står rustvognen bag et beskyttende gardin. Mikkelsen forhandler selv gravsten, så der er også et værksted, hvor han selv hugger tekster i stenene. Der er omkring 80-90 begravelser om året på Samsø, og da han er eneste bedemand på øen, mener han, det lige kan give til en indtægt.

Igen går det sydpå, målet er **Vesborg Fyr**, der rundt og hvidt med årstallet 1858 rager op i landskabet. Mange af de store træer, der står omkring skrænten, hvor fyret ligger, er angrebet af elmesyge, hvad der ikke er med til at gøre området smukkere. Gad vist, hvis vi kommer her igen om nogle år, om der så er en sand park af udskårne træskulpturer.

Samsø ligger nogenlunde midt mellem Jylland, Sjælland og Fyn. I omtalen af Vesborg Fyr har de selv udnævnt dette punkt til **Danmarks geografiske midtpunkt**. Der er en flot udsigt her fra tårnet – Danmark rundt. Mod Ø Sjælland, mod S Fyn, mod SV Æbelø, mod V Endelave.

Og netop her på Danmarks geografiske midtpunkt på plænen neden for fyret pakker vi frokostmadpakken ud i selskab med tusinder af tusindfryd og nikkende smørblomster. Ganske vist en noget sen frokost, men måske netop derfor endnu mere tiltrængt. Vi nyder såvel den som den smukke udsigt mod Fyn og Jylland.

Vi går ned af skrænten til stranden og lidt mod øst, her kan man ane resterne af middelalderborgen Wisborg. Langt det meste af borgen er blevet havets bytte. Den sidste rest af borgtårnet styrtede i havet i julen 1875, murrester herfra aner man i lerskrænten.

Fra Vesborg Fyr cykler vi ad dårlige markveje ind på øen mod **Brattingsborg Slot**, hvis nuværende bygninger er opført i 1870 af K. Barring. Tidligere hed godset Søllemarksgård efter en nu nedlagt landsby, der lå her, men Griffenfeld, som senere dukker op her i historien, omdøbte godset. Det 1500 ha. store gods er siden 1677 ejet af familien Danneskiold-Samsøe.

Desværre er godset lukket for besøgende indtil skoleferien starter, - endnu en gang er vi for tidligt på sæsonen. Så vi går glip af at se Elisabeth Lassens legetøjsmuseum, der primært er baseret på legetøj brugt af børnene på Brattingsborg. En del af legetøjet er også fremstillet på Samsø.

Cyklerne vender nu mod nord, **Ørby** er næste mål. Ørby blev sidst i 1800-tallet næsten lagt øde af brande. Godset Brattingsborg købte dengang det meste af jorden, som blev lagt under godset. Med kun to km til Brattingsborg Slot opførtes boliger for godsets arbejdere. Ørby er en hyggelig by, hvor mange af husene er smukt restaureret. I den nordlige udkant af byen ligger den hvidkalkede Ørby Kirke med sit røde tegltag. Med kirketårnet bygget på siden af gavlen ser den lidt ejendommelig ud, men helheden er dog ret harmonisk. Kirken er opført i 1904 som et anneks af Kolby Kirke. Døbefonten stammer fra en nedlagt kirke på Fyn. Der er her, som visse andre steder, planer om, at kirken skal nedlægges, da syv kirker på Samsø er for mange til den faldende befolkning. Der arbejdes på, at kirken skal flyttes til Den Gamle By i Aarhus, der har planer om at udvide museet med et 1900-tals kvarter. Ørby Kirke, der er pakket godt ind i kæmpestore træer, er dog låst, så vi fortsætter mod Nørreskifte.

Lang tid har vi ikke cyklet, før vi ser kæmpestore bygninger, det er **Samsø Farmen**, en svinefarm der blev opført i 1979. På det tidspunkt var det Nordens største svinefarm med en årsproduktion på hen ved 25.000 svin fra eget sohold. Men 15. okt. 1999 var festen forbi, Danish Crown lukkede slagteriet, og øens største arbejdsplads måtte lukke. Nu høres der ikke et grynt. Et meget stort problem for den i forvejen betrængte ø hvad arbejde angår.

Turen fortsætter langs Samsø Bælt, hvis dybeste punkt er 43 m, mod **Ballen**. Tidligere var der livlig trafik på Ballen Havn af fragtskibe og fiskekuttere. I dag er den væsentlige trafik overtaget af lystfartøjer, men det er jo en trafik, der kun giver liv om sommeren. Til gengæld siger man, at Ballen er det sted på Samsø, hvor der om sommeren er mest liv, det er her, det brogede folkeliv mødes, og det er det sted på øen, hvor der er flest spisemuligheder. Så det må da være et godt sted at købe sin eftermiddagskaffe, for det trænger vi virkelig til. Vi forsøger flere steder, men kun et sted kan det lade sig gøre at købe kaffe, men de har ingen former for brød at tilbyde til kaffen, så det duer absolut ikke. Det må nok siges, at de fine ord i turistbrochuren falmede en hel del. I stedet investerer vi i to øl, som vi køber i en lille beværtning på havnen, og det er heller "*et så ring endda.*" Øllerne drikker vi i selskab med en nærgående og tiggende måge, men da vi ikke har fået

brød til, er der jo ikke noget at give af. Havneområdet er plejet pænt med bl.a. et flot skibsanker fundet i havet. - Men altså også her oplever vi, at turistsæsonen endnu ikke er startet.

Lidt syd for havnen, vel omkring et par hundrede meter, kan man se en **kalkbrænderiovn**. Den blev i 1880-erne flyttet hertil fra Mårup på nordøen. Ovnens brændte koralkalk til Samsø's forbrug frem til 1936, kalken blev sejlet hertil fra Fakse Ladeplads. Siden da har ovnen ligget hen, men er nu blevet restaureret, så også vores generation kan se, hvordan det foregik.

På nordsiden af havnen ligger **Den gamle Købmandsgård** fra 1844. I den velholdte, gulkalkede købmandsgård er de gamle butikslokaler omdannet til en salgsbod med tøj, lys og diverse souvenirs. Baglokalerne er indrettet som museum med skiftende udstillinger, - men - de åbner først sammen med skolernes ferie – ak - ja.

Ved Holmsborg nord for Ballen holdes den årlige **Samsø Festival**. En festival der betegner som Danmarks hyggeligste, der hvert år formår at trække over 5.000 musikglade gæster. Gennem de tolv år arrangementet har kørt, har der været mange kendte danske og udenlandske navne på programmet. Arrangementet kræver en stor stab af frivillige hjælpere og har da også stor opbakning fra lokalbefolkningen.

Cyklerne vendes nu mod vest og **Brundby**. Bynavnet skal læses som brøndenes by, og brønde er der mange af i byen - over 50. I udkanten af byen ser vi en af dem, den er fra 1600-tallet, fint restaureret så ikke byen glemmer sine rødder. Byens ret store hotel ejes af Poul Krebs, der privat bor i Torup. Brundby har også sin genforeningsplads, det er byens gamle gadekær, der efter genforeningen 1920 blev fyldt op. Initiativet blev taget af sognefoged Eliassen og lærer Bertel Madsen, der sammen med skolebørnene fik opstillet en stendysse. I overliggeren blev indhugget de slesvigske løver og de to betydende årstal 1864 som smertens år og 1920 som glædens år. På pladsen, der er indkredset af en bøggehæk, står to store blodbøge, og indgangen går gennem en smedejernslåge med følgende inskription.

Vi satte her Minde
Og hegnede det
At Gud lod Danmark vinde
Dets tabte Ret.

Vi er nu på vej mod vores base - Tranebjerg. En lille stump uden for Brundby ser vi **Kolhøj Mølle** højt liggende i landskabet. Her stopper vi op for at se nærmere på denne stubmølle med stråtag, der viser sig at være åben for besøgende, der bedes lægge en skilling i cigarkassen til møllens bevarelse. Heldet er med os, for mølleejeren går netop og reparerer på møllen. Han er den ene halvdel af møllelavet, men da hans makker ikke bor på Samsø, er det ham, der må klare alle de praktiske opgaver, beklager han. Vi får en god snak med mølleren og om det at være mølle ejer nu om dage - en udpræget hobbybeskæftigelse. Der kræves enormt mange timers arbejde for at vedligeholde den smukke gamle træbygning. Ikke mindst de dekorative møllevinger med de utallige små trælistere kræver en omhyggelig vedligeholdelse. Møllen blev bygget i 1600-tallet på øen Endelave, men blev i 1817 flyttet til Samsø. Også denne historie fortæller noget om, at man ikke havde træ nok på Samsø. Der findes i dag kun 16 tilsvarende stubmøller.

Vi nyder den storslåede udsigt fra møllen, hvor vi mod SØ skimter den nye Storebæltsbro, ganske vist efter at have fået den udpeget. Mølleren giver os en god og grundig information om møllens virksomme liv og meget mere. Fx en forklaring om at når møllen står stille, har vingernes stilling en

helt bestemt betydning, det kan være en kort eller lang pause, og det kan være en glæde – eller en sørgestilling.

Efter en god og **oplevelsesrig rundtur** på det meste af sydøen er vi igen nået til Tranebjerg. På en ø som Samsø kan man ikke tillade sig at klage over trætte ben, for afstandene er ikke store, alligevel kan vi godt mærke, at det er rart at være hjemme igen. Nu står der aftenmenu på programmet, og dagens ret skal naturligvis være kartofler, ikke bare nye kartofler - nej selvfølgelig nye Samsø kartofler, og så kan vi da lige supplere med et par koteletter og en flaske rødvin. De tidligere dage har der selvfølgelig også stået Samsø kartofler på menuen med skiftende tilbehør. Overalt ved vejene står der små boder med kartofler til salg. Pinsedag, da vi kom til øen, var prisen 10 kr. for et kg, men nu er højtiden passeret, og dermed er de mange turister også forsvundet fra øen, så fra i går til i dag faldt prisen pludselig til 5 kr. for et kg, men desværre kan vi ikke spise dobbelt så mange. Efter en særdeles velsmagende middag og efterfølgende opvask er der tid til at læse lidt om øens historie, en diger bog ligger her i reolen, så det er bare med at komme i gang. Aftenkaffen med kage skal selvfølgelig heller ikke glemmes, inden en lille yatzyturnering runder dagen af.

Når de nye danske kartofler kommer i butikkerne, tænker vi alle uvilkårligt på **Samsø kartofler**. Grunden til, at Samsø er tidligst med kartofler, er klimaet. Samsø har færre frostdage end det øvrige Danmark og dermed et tidligere forår. Den højere temperatur i foråret betyder mindre risiko for frost og dermed bedre vækstbetingelser for kartoflerne. Dertil kommer, at Samsø også har flere solskinstimer og mindre nedbør end det øvrige Danmark. Og så er det jo også blevet en prestige og en konkurrence for kartoffelavlerne på Samsø, hvem der kommer først med årets kartofler.

Samsø er leverandør til de **danske køkkener** af mange andre gartnerprodukter af jordens afgrøder. Mange steder på øen ser vi store marker med solbærbuske, lange højbede med asparges, der er græskar-, asier-, jordbærmarker og meget mere.

Kartofler stammer fra Peru, hvor indianerne avlede dem fra omkring år 1550. Columbus bragte dem til Spanien som første land i Europa i 1565. Det menes, at de først kartofler kom til Danmark i 1719. Den danske regering oprettede i 1759 en koloni langt ude på heden, en koloni for 275 indvandrende tyske bondefamilier, kolonien blev kaldt for Christianshede, og ligger mellem Ikast og Silkeborg, lang tid før disse byer så dagens lys. Bondefamilierne skulle "*brække heden*" og gøre den frugtbar. De var altså hedeopdyrkere, længe før Enrico Mylius Dalgas blev født. Det blev et meget slidsomt arbejde, og det lykkedes da heller ikke for alle familierne at holde til sliddet. Under heden ligger et lag al i en dybde af ca. 40 cm. Al er opstået ved, at sand er blandet med jernmalm og er nærmest rustent og derfor meget hårdt, men det er nødvendigt at bryde dette lag, hvis jorden skal blive frugtbar. Med slet skjult foragt blev de indvandrende familier i tilgift kaldt for "*kartoffeltyskere*," for det blev netop kartofler, de fandt bedst egnede til den fattige jord. Der var bestemt ingen grund til at chikanere dem, for vi har haft enorm gavn af deres indsats, og det var "*kartoffeltyskerne*," der var med til at gøre kartofler til en almindelig fødevarer i Danmark.

Samsø kom først på **kartofflens verdenskort** i 1775 indført til øen af birkedommer H.C. Lips. I begyndelsen regnede man kun disse "*jordæbler*" for svineføde, selv fattigfolk ville ikke sætte tænderne i dem. Det kan nok undre lidt, men man forstår det bedre, når man læser, at i begyndelsen spiste man dem rå. På Nordøen blev de første kartofler avlet i 1799, her fandt man så på at stege dem. Først senere fandt man på at koge dem, og herefter gik kartoflerne deres sejrsgang over hele øen. Det var dog først omkring 1870, kartofler blev en daglig spise.

Det er tankevækkende, at det tog et halvt hundrede år for kartoflerne at komme fra det jyske og over på Samsø, det fortæller en del om, hvor langsom kommunikationen var et par hundrede år tilbage i tiden.

Samsø Kommune hører under Århus Amt. Øen er på 112 km². Fra Issehoved i nord til Lushage i syd er der 26 km. Øens højeste punkt er Ballebjerg på nordøen med 64 m o. h. Der bor i dag 4.300 mennesker på Samsø, men det er gennem mange år gået den forkerte vej, vi skal helt tilbage til 1801 for at komme under det nuværende indbyggerantal.

Her et lille resume over indbyggere på Samsø:

år 1801	4.049	år 1911	7.497	år 1950	7.052
år 1960	6.457	år 1981	4.859	år 2001	4.300

Set **med geologens øjne** er Samsø 70 mio. år gammel, men sidste istid for ca. 15.000 år siden præger øens nuværende landskab, som det er tilfældet for det meste af Danmark. Det menes, at Samsø var landfast med Jylland for 9.000 år siden. Beviset er skjoldet af en 5.000 år gammel sumpskildpadde, der blev fundet i 1953, en sumpskildpadde kunne nemlig ikke svømme til Samsø over havet.

På Tranebjerg Mark fandt man i 1922 en økse af rensdyrtakker, den er et af de ældste vidnesbyrd om menneskets færden i Danmark for 10.000 år siden. I stenalderen, dvs. fra 8.300 f.v.t. til 800 f.v.t., var vandstanden 2½ m højere end i dag, derfor var Samsø dengang delt i to selvstændige øer. Mange bronzealderhøje findes spredt ud over hele øen. Her har man fundet adskillige smykker, våben og datidens husgeråd.

En ny dag starter, vi besøger **Samsø Turistbureau** et stort og flot lokale her i Tranebjerg. Da turisme er en betydelig indtægt for Samsø, er bureauet en væsentlig virksomhed for øens eksistens, og der er da også ansat ikke mindre end syv personer her.

Vi får en særdeles venlig og korrekt betjening, men varen, vi primært kom efter, kunne de dog ikke levere. I forberedelserne hjemmefra havde vi bestemt, at vi en dag ville sejle ud til den lille og særprægede Tunø, der ligger mellem Samsø og Hov i Jylland - men nærmest Samsø. Men, *så* skulle det ikke være, for ruten fra Samsø til Tunø sejles kun som turisttur og kun i ferieperioden, og ferieperioden er altså det samme som børnenes skoleferie. - Endnu en gang er vi for tidligt ude, og det skulle slet ikke blive den sidste.

Vi må altså nøjes med at læse om **Tunø**, der kun er 3½ km² stor, hvoraf de 90% er fredet, højeste punkt på Tunø er 23 m o. h., og der bor kun 90 mennesker fast på øen. Også her er indbyggertallet gået hurtigt tilbage, i 1930 kulminerede indbyggertallet med 256, og i 1988 var tallet 112.

Efter lukning af øens mejeri i 1964 og slagteriet i Odde 1987 er der næsten ingen dyrehold på øen. Den væsentligste del af Tunø ligger udyrket hen og kalder på turister, der foretrækker fred, og der kommer mange turister. Hvert år afholdes Tunø Festival.

Øen har to daglige færgeforbindelse med Hov i Jylland, og kun i turistsæsonen færgeforbindelse med Samsø og det er altså udelukkende for turisternes skyld. Private kan ikke få biler med færgen, for biler er bandlyst på Tunø. Tunø Kirke, der er fra 1200-tallet, ligger i Tunø By, kirketårnets øverste del blev i 1801 indrettet som fyrtårn, hvis blink er 31 m over havet. Fyret er et af Danmarks ældste og et af de få i verden, der er placeret i et kirketårn. Tårnet hører under Forsvarsministeriet. Man siger, at på Tunø sover præsten ved fyrmesterens kone. Om det stadig passer vides ikke, men tidligere var øens præst også fyrbøder.

En stor del af øens historie gik tabt, da præstegården brændte i 1700-tallet. I ældre tid lå også gårdene her samlet i landsbyen, men det havde bestemt også sin fare. I 1852 blev over halvdelen af

øens bebyggelse, dvs. 16 gårde og 15 huse, offer for en storbrand. Herefter flyttede gårdene ud til de marker, de ejede.

En vandretur Tunø rundt langs stier er på ca. 8 km., det anbefales at afsætte 3 timer til en sådan tur. Det må vi bestemt prøve engang.

Men de her oplysninger blev altså desværre kun oplevet gennem brochurer og bøger.

Vi fatter cyklerne, for nu gælder det en tur mod nordøst. **Langemark** 2 km står der på skiltet i Tranebjerg, sjovt nok for da vi kommer til Langemark, står der Tranebjerg 3 km. Nu er vi ikke vidende om, hvorvidt der er uoverensstemmelser mellem de to byer, om måske langemarkerne, eller hvad de nu hedder i denne by, gerne vil holde en vis distance til øens "*hovedstad*." Nok om det, men meget sjældent ser vi på Samsø et kilometertal på vejskilte, der overstiger 5, for de ligger tæt "*flækkerne*" på Samsø.

De **samske landmænd**, ja sådan hedder det virkelig, har umiddelbart efter Langemark en mindehøj for deres foregangsmand Mikkel S. Holm. Han havde i 1880 taget Landbohøjskolens højeste karakter "*landbrugskandidat med anmærkninger*." Udtrykket studser jeg lidt over, for i min erindring er en anmærkning ikke lige det, man ønsker sig. I 1881 overtog M.S. Holm Madebjerggaard i Besser, som han drev frem til et mønsterlandbrug. Han indrettede mejeri på gården og blev kendt i den ganske verden for sin høje kvalitet af smør og specielt for dansk schweizerost, den ost der i 1952 blev omdøbt og fik navnet Samsø. M.S. Holm var engageret i oprettelsen af fem mejerier på Samsø. Han var Samsø Landboforenings formand fra 1886 til sin død. Mindestenen på højen er udført af billedhugger Ølsgaard, Aarhus og rejst i 1916. Stenen fortæller endvidere, at Mikkel S. Holm er født 2. juni 1854 og død 21. april 1915. Mange andre sten står der på højen, de står som en hilsen fra dem, der har nydt gavn af Holms fremsynethed.

Vi er på vej mod **Besser**, igen står der 2 km, men først kommer vi til den smukke, hvidkalkede Besser Kirke, der med sit røde tegltag ligger i centrum af sit sogn og geografisk i nær kontakt med fund fra fortiden. Kirken er opført i 1300-tallet, den er meget stor, men har trods det kun en lille kirkeklokke. Altertavlen bærer årstallet 1589, det samme gælder lysekronerne. På prædikestolen ses årstallet 1602, den og altertavlen bærer tydeligt præg fra katolicismens tid. Der findes kalkmalerier fra 1400-tallet, et kirkeskib "*Fredens Minde*" fra 1814 og en degnestol fra 1854. På kirkegården er der begravet ofre fra Englandskrigene først i 1800-tallet.

Over for Besser Kirke ligger Samsøs golfbane, de 18 huller er smukt beliggende ud mod Samsø Bælt, dette gælder også det 19. hul.

I Besser lægger man straks mærke til en stor og flot **gammel bindingsværksgård**, det er præstegården, den er fra 1750 og har fra 1812-16 fungeret som seminarium for en tiltrængt efteruddannelse af øens skolemestre, - ja, sådan står der virkelig. I en af den idylliske bys andre gamle huse ser vi, at der her blev grundlagt en greveskole i 1728.

Ved en anden gammel charmerende bindingsværksgård med stråtag går **en ældre dame** udenfor og luger mellem pikstenene. Hende får vi en god snak med, hun er 70 år og enke, men bor stadig her på mandens fødegård, der blev bygget i 1777, og altid har været i familiens eje.

Hun er ikke helt tryk ved tidens situation, hendes børn er flyttet fra øen, og ingen af dem ønsker at overtage den gamle gård, eller overhovedet igen at slå sig ned på Samsø. Jorden har hun bortforpagtet, men ikke udhusene. Stuehuset er for stort og besværligt for en enlig, hun kan næsten ikke overkomme at holde det store hus, som, erkender hun, da heller ikke er tidssvarende som de nye huse, fx er der ikke isolering under gulvene. Lige nu er hendes største problem frøerne, der i

"tusindtal" bor under huset. Det mærkes tydeligt, at hun egentlig gerne ville bo i et lille moderne hus, men følte en forpligtelse til at blive boende på slægtsgården - for slægtens skyld. Den flinke dame forklarer os lidt om de småveje, vi med fordel kan bruge på vores videre færd, vi hilser af med ønsket om, at hun må vinde sin krig mod frøerne, men egentlig mente vi den krig, hun har med sig selv, for at kunne få en mere rolig og afslappet hverdag uden de mange forpligtelser der tyngede hende. For hendes vedkommende overskyggede forpligtelserne livsglæden, og det kan vel næppe være meningen og er bestemt ikke sundt.

Bag ved Besser by viser et skilt "**Udsigtstårn**," vi følger anvisningen, for vi skulle jo nødig gå glip af noget. Langs en ægte markvej, med dybe hjulspor og høj midtergræsribat, bevæger vi os langsomt ud på landet og op over byen. Da vi når toppen, misser vi lidt med øjnene, men vi er virkelig nået frem, på et skilt står der "**Lukket grundet nedstyrtningsfare**." Og det kan vist ikke siges at være en overdrivelse, der er virkelig syn for sagen. På fundamentet af en gammel mølle, der blev afbrændt under en stumfilmsoptagelse i 1913, var byens udsigtstårn bygget. Men det er vist "**flere hundrede år siden**," for det er en ruin af værste slags. Vi snuser rundt, kigger ind af blokerede døre og knuste ruder, men ser kun elendighed. Men endelig husker vi da at kigge væk fra det tidligere udsigtstårn og nyde den storslåede og flotte udsigt såvel over Stavns Fjord som mod Sjælland. Der er virkelig flot her, når vi altså lige ser bort fra "**udsigtstårnet**." Det er forståeligt, at en by vil skilte med en flot udsigt, men det er helt utroligt og ganske uforståeligt, at byen så ikke sørger for at fjerne denne ruin, der på ingen måde er bevaringsværdig. Nu ved vi ganske vist ikke, om der er private interesser iblandet denne sag, men set med en turists øjne er det synd, at denne skamlet skal stjæle opmærksomheden fra den ellers så charmerende by og dens omegn.

Med en blanding af gode og dårlige oplevelser, flest gode, cykler vi ud mod **Stavns Fjord**. Her passerer vi Sildeballe Huse og kommer ud på Besser Rev, en 5-30 m bred tange der strækker sig næsten syv km mod N og dermed skaber Stavns Fjord. Det er en ret umulig cykelvej, så cyklerne efterlader vi på revet og begiver os på vandring ud i den skønne og særdeles særprægede natur. Stavns Fjord er et lavvandet område på omtrent 20 km², det dybeste sted er 6 m, og den gennemsnitlige dybde er 1,6 m. De mange øer og holme beskyttes mod strøm og bølger af Besser Rev, en krummede skabt af en række småøer, der ved højvande overskylles af havet på det laveste sted - Draget.

Hele Stavns Fjord området blev i 1926 udlagt som **vildtreservat**, i dag er det et EF-fuglebeskyttelsesområde. I 1981 blev hele området, der har et særdeles rigt plante- og dyreliv, naturfredet.

Der er en stor bestand af mange forskellige fuglearter. Andefugle som skeand, gråand, krikand, pibeand, taffeland, troldand, hvinand, sortand og gravand. Vadefugle som strandskade, rødben og klyde. Mågearter som fx svartbag. Terner, tejst, digesvaler, hejrer, svaner og gæs. Fra 1989 er der også kommet skarvkolonier på over 2.000 par, det giver dog det problem, at redetræerne er gået ud grundet skarvens stærke ekskrementer. Og så er Stavns Fjord Danmarks vigtigste yngleplads for edderfugle med op mod 1500 rugende par.

I de lavvandede områder er der gode betingelser for den vegetation, der er en vigtig fødekilde for de mange fugle. Samtidig giver det gode betingelser for de mange fisk og ikke mindst smådyr i fjorden som muslinger, snegle, krebsdyr og sandorme, hvis ekskrementhobe tydeligt ses ved lavvande. Ved Bosserne udenfor Stavns Fjord er der en stor bestand af den spættede sæl.

Flere af holmene i fjorden har aldrig været under plov, de har været brugt som **overdrev**, hvor kreaturer har græsset i århundreder, dette gælder også for strandengene. Det giver gode betingelser

for sjældne plantearter som strandmalurt, kveller, blodrød storkenæb, knoldet mjødukt, gul evighedsblomst, hindebæger, stikløs, kilebæger, stikket kilebæger, lægekogleare eller skørbugsurt, som den også kaldes, fordi den i gammel tid med godt resultat blev brugt som middel mod skørbug altså C-vitaminmangel.

Hele Stavns Fjord området har også stor **arkæologisk interesse**. Der er fundet jægerredskaber helt tilbage fra Maglemosekulturens tid dvs. fra 7.500 til 6.000 f.v.t. og fra jægerstenalder dvs. Ertebøllekulturen der "*kun*" er fra 5.200 til 4.000 f.v.t. Man mener, de første mennesker har bosat sig på Samsø på den tid. Da der er fund fra alle senere tidsperioder.

På vores lille vandretur ser vi et par **små fiskerbåde** på vej ind på revet. En samsing står og tager imod dem. Vi blander os lidt i selskabet, men de er nu ret fåmælte, men vi får dog ud af dem, at det ikke er hvem som helst, der må fiske i fjorden, og der er da heller ikke noget at fiske efter. Denne melding preller dog helt af på turister fra "*æ haw'si*," den vise er vi vant til at høre, trods det at fiskerne altid tjener som "*aldrig før*."

Vi bliver også vidne til en lille **byttehandel**, en pose ål for to bundter asparges. Måske det var det, vi ikke burde have set. Klimaet mildnes dog lidt, da vi forsøger at bytte cykelpumpen for skrubber eller asparges, det kan de selv vælge, men de mener desværre ikke, at hverken bil eller båd har brug for en cykelpumpe. Efter at have indkasseret denne lille oplevelse fortsætter vi ud langs Besser Rev. Lang tid går der dog ikke, før et skilt stopper os: Adgangsforbud i fuglenes yngleperiode fra 1. april – 15. juli. Vi stopper den videre vandretur, glæder os over den smukke natur og går tilbage til vore cykler.

Den flinke ældre dame i Besser havde forklaret os den vej, vi nu **begiver os ud** på, ellers havde vi næppe valgt denne rute. På en mark ser vi en mindesten, der fortæller, at her blev en engelsk Boeing B-17 blev nedskudt 9. okt. 1944. Det er det fly, der blev kaldt for "*Flyvende Fæstning*." Tættest mulig Stavns Fjord følger vi denne mod vest. Skønt en meget smal sti er den rimelig fremkommelig, og vi når landsbyen Alstrup med sit gadekær. I Alstrup drejer vi skarp ud mod fjorden. Igen oplever vi en herlig og uberørt natur, med naturens egne lyde som den søde musik. Lige overfor Hjortholm, den største ø i Stavns Fjord, hedder stedet Gammelholm, her findes en rastepads med bord og bænk, lige hvad vi trænger til. Madpakken og to "*kælderkolde*" – næsten - kommer frem, og vi nyder i fulde drag den skønne naturs kulisser, røllikens vuggende dufte, de blide bølgeskvulp, ternens skarpe skrig og svanens stolte sejlad. Der er næppe mer end 200 m over til Hjortholm, der er på 48 ha, ubeboet, og hvor der er adgang forbudt. På øens højeste punkt 26 m over havet lå borgen Hjortholm med voldsted anlagt i middelalderen sandsynligvis i 1231 og brugt som udgangspunkt for adelens jagter. Marsk Stig Andersen Hvides navn er knyttet til stedet, men mere præcist ved man ikke.

Det er med lidt vemod, vi forlader dette smukke sted, men den videre tur tæt op af Stavns Fjord er bestemt også smuk. Snart ser vi ud for Lilleholm **Samsø Flyveplads**, et skilt frabeder sig adgang til området, men nysgerrighed og en anelse tidligere erfaring fra branchen, får mig, det til trods, til at kigge indenfor. Græsbanen er ikke synderlig lang, og altså kun beregnet for små fly. Der er kun én enkelt hangar, der næppe kan rumme mere end et par af de små fly, så konklusionen er, at der bestemt ikke er meget trafik på Samsø Flyveplads. Første gang et fly landede på Samsø var i 1919, hvor det landede, fandt jeg ikke ud af.

Næste landsby på vores rute er byen **Stavns**, der har lagt navn til fjorden. Ved fjorden er der fundet stolperækker af takstræ dateret til år 400, historikere har til nu ikke kunnet enes om formålet med disse stolper.

Da vikingerne i sin tid **drog på leding**, som var middelalderens betegnelse for værnepligt i Danmark, valgte de som samlingssted Danmarks midtpunkt, som de ganske enkelt kaldte for Samlingsøen, det er dette navn, der efterhånden er blevet til Samsø.

Vikingetiden er det samme som yngre jernalder og strækker sig fra år 793 til 1066.

Vikingerne var grumme karle, rå og grusomme når de drog på ledingstogter, de fleste togter rettet mod Frankrig og England. Det første togt gik til klostret på Lindisfarne syd for Skotland, klostret blev plyndret af vikingerne 8. juni 793, i en massakre så bestialsk, at Europa gik i chok: "*Hedenske mænd ødelagde grumt Guds kloster på Lindesfarne.*" Sådan blev de første vikingeangreb i England beskrevet i klosterkrøniken.

Bådene, vikingerne brugte, var sejlskibe, men kunne også roes, de vejede 10 tons, var 20 m lange og kunne laste 24 tons. De kunne holde en gennemsnitsfart på 11 km/t, dvs. at sejlturen over Nordsøen kunne foretages på tre døgn.

Husk - det er altså kun i vikingernes hjemlande, deres **grusomme ugerninger** fremstår i et lidt romantisk skær. De var med deres ekstremt voldelige fremfærd særdeles frygtede, hvor de end kom frem. Og frygten for vikingerne var begrundet, man bad til Gud: "*Befri os fra de vilde normanner.*" De foretog også lange togter uden for Europas grænser. Som eksempel kan nævnes, at Tyrkiets hovedstad Istanbul i vikingetiden havde det nordiske navn Miklagaard, som betyder "*Den store By.*" Her kom vikingerne altså også, men det var under navnet væringer, og de tjente i de østromerske kejseres livgarde.

I 1926 fik byen navnet Istanbul, der i dag har Tyrkiets vigtigste havn og 2,1 mio. indbyggere. Men mange andre navne har klædt byen ved den sydlige indgang til det 30 km lange Bosporus Stræde mellem Sortehavet og Marmarahavet. Byen blev grundlagt ca. 660 f.v.t. af grækerne under navnet Byzans. Fra 330-1926 var navnet Konstantinopel. Det folkelige navn var dog efter Tyrkiets erobring i 1453 Istinpolin.

I **Valdemars Jordebog** fra 1231 bruges navnet Samsø for første gang, her fortælles, at Samsø er udlagt som vildtbane for kongen, som altså var Valdemar II Sejr. Senere er brugt adskillige stavemåder for Samsø, fx kaldte Saxo øen for Samsa. I nutiden kalder samsingerne i talesprog øen for Sams.

Vi er nu kommet til **Kanhave**, Samsøs smalleste sted. Her ser man rester af vikingetidens største ingeniørarbejde nemlig Kanhavekanalen, der ved en kulstof-14-prøve er dateret til 726 og dermed det ældst kendte vandbygningsværk i Danmark. Kanalen er fra samme tid, som da Danevirke blev bygget. Tæt ved kanalen er der fundet en boplads fra stenalderen og banken Kaneborg.

Kanhavekanalen var 11 m bred og sikret med en konstruktion af kraftige egeplanker. Med sine 800 m var den gravet tværs gennem øen, og derved blev der skabt sejlmulighed fra Stavns Fjord i øst til Sælvig Bugt i vest.

Kanalen har primært været bygget i forsvarsøjemed, men har altså også haft den fordel at gøre afstanden mellem Jylland og Sjælland kortere. Dengang har vandstanden dog været højere, for skibe, der stak op til 1½ m i dybden, kunne passere kanalen. Skibene har i skjul kunnet sejle

gennem kanalen fra vest og angribe fjenden fra bunden af Stavns Fjord, omvendt har de fra øst kunnet flygte ind i fjorden og til angribernes forundring forsvinde.

I danmarkshistorien og ikke mindst under krigene har Samsø ofte været en meget betydende landsdel. Her en kort gennemgang af historiske begivenheder, hvor Samsø spiller aktivt med:

- År 726 Kanhavekanalen graves tværs over Samsø
- 900 Det fortælles, at Harald Blaatand i 900-tallet trak sine skibe gennem Kanhavekanalen
  - 1285 Og deromkring blev Samsø ofte besøgt og hærget af vendere, sørøvere og fredløse
  - 1348 "*Den sorte død*" – pesten, der hærger over hele Europa, kommer nu til Danmark, idet et norsk skib strandede ved vestkysten, og alle ombordværende var døde af pest. Også Samsø gik det hårdt ud over, kun to - skriver to - personer overlevede på hele øen. Epidemien startede i Genova okt.1347 formentlig hidført med fire skibe fra Krim i Asien. Pest er en bakteriesygdom, den smittede fra pestramte rotter til mennesker via lopper, og skyldtes primært datidens dårlige hygiejne. Det skal erindres, at på den tid kendte man ikke begrebet smitte. Sygdommen gav mørke pletter på huden og var 100% dødelig. Det menes, at epidemien har kostet 25 mio. europæere livet, hvad der svarer til 25% af hele Europas befolkning. Norden var særlig hårdt ramt, her var tabet tæt på halvdelen af befolkningen. Masser af landsbyer også i Danmark blev lagt totalt øde. I Italien døde over 1 mio. mennesker i 1348. Katolikkerne med sekten Flagellanternes Broderskab gav jøderne skylden, idet de beskyldte jøderne for at komme gift i brøndene. Modløsheden bredte sig. I Siena opgav man at fuldføre en påbegyndt katedral, det ufærdige byggeri står stadig som et symbol på pesten. "*Il Decamerone*" fra 1353 er en novellesamling skrevet af den italienske købmandssøn og digter fra Firenze Giovanni Boccaccio (1313-75), hvor syv kvinder og tre mænd flygter fra pesten i Firenze i 1348 og fordriver tiden med at fortælle historier.
  - 1407 Samsø tilhørte kongen, men flere af kongerne havde ondt i økonomien og pantsatte øen, når "*riget fattes penge*." Men Erik af Pommern indløste pantet i 1407. Det har dog sandsynligvis været Dronning Margrete, der gjorde det, for det var jo hende, der styrede landet for sin søsterdattersøn.
  - 1449 Kong Christian I (1426-81) blev gift med Christoffer af Bayerns enke Dorothea af Brandenburg. I bryllupsgave skænkede han hende Samsø, ved Dorotheas død 1495 overgik Samsø igen til kronen. Kong Christian I fik på en rejse til Tyskland og Italien i 1474, hvor han besøgte paven i Rom, tilladelse til at oprette Københavns Universitet, der blev grundlagt 1479.
  - 1657 Svenskerenden - er kanalen også blevet kaldt, fordi man engang troede, at den var gravet under 1600-tallets svenskekrige, hvad en kulstof-14-analyse altså senere har kunnet modbevise. Sandsynligvis er kanalen dog blevet udbedret under svenskekrigene fra 1657-60, hvor Samsø også var hårdt med.
  - 1661 Samsø blev overdraget til Joachim Gersdorff (1611-61), der havde mistet flere af sine skånske godser. Joachim Gersdorff, der var Corfitz Ulfeldts efterfølger, havde ikke store evner som statsmand.
  - 1674 Peder Schumacher Griffenfeld (1635-1699) havde mange elskerinder, hans foretrukne var Magdalene Gersdorff, der netop var fra Samsø. Det har sikkert været årsagen til, at Griffenfeld den 18. marts 1674 købte Samsø. Prisen var 23.000 rigsdaler for øens 339 bøndergårde. Griffenfeld var Frederik III's bibliotekar, kammersekretær og ham der udformede Kongeloven. Peder Schumacher blev adlet i 1671, hvor han fik navnet Griffenfeld, og blev landets egentlige leder i 1673 med udnævnelse til rigskansler.

- 1676 Efter Griffenfelds fald blev Samsø et grevskab og overdraget til Christian V. Danmarks begavede og indflydelsesrige rigskansler Griffenfeld blev arresteret 11. marts 1676 og indsat i Kastellet i København. Griffenfeld faldt i unåde grundet sin uenighed med kongen og regeringen omkring krigen mod Sverige. Af en særlig kommissionsdomstol, hovedsagelig bestående af rivaler, fradømtes han 26. maj 1676 ære, liv og gods for landsforræderi, majestætsfornærmelse og bestikkelse. Forræderiet blev aldrig bevist, og majestætsfornærmelsen bestod i et simpelt notat i hans kalender: "*Kongen svarede gesandten som et barn,*" men bestikkelsen måtte han erkende. En af dommerne, gehejmeråd Kresten Skeel, nægtede at underskrive dommen, fordi han fandt, at grundlaget var for spinkelt. På skafottet, efter at Griffenfeld havde knælet klar til at aflevere sit hoved, blev han benådet, og straffen ændredes til livsvarigt fængsel: "*Denne nåde er hårdere end døden,*" var Griffenfelds kommentar. De første fire år sad han på Kastellet, herefter blev han flyttet til Munkholm i Trondheim Fjord, hvor han sad i 18 år. I 1698 blev Griffenfeld delvis løsladt, idet han fik lov at bo i Trondheim by, men hans livsmod var knækket, og han døde året efter 12. marts 1699 og blev bisat 3. nov. 1699 i Trondheim uden nogen kirkelig ceremoni. Hans datter, Charlotte Amalie Kragh, der var gift med Frederik Kragh til Stensballegaard, holdt meget af sin far og forsøgte at få ham begravet i Danmark, men hendes anmodning blev afvist. Hun besluttede så at smugle faderens lig til Stensballegaard. Det lykkedes, og videre fik hun ham begravet i krypten under Vær Kirke ved Horsens, der hørte til godset. Først da blæsten omkring Griffenfeld havde lagt sig, kom kisten i 1788 op fra krypten og blev sat ind i Kraghs Kapel i Vær Kirke. Griffenfeld havde faktisk tidligere bygget sit eget kapel i Helligåndskirken på Strøget i København, men historien ville det anderledes. Kun hans unge hustru Cathrine Nansen har stået her, indtil også hun blev flyttet til kapellet i Vær Kirke.
- 1677 Christian V (1646-1699) forærede 31. dec. 1677 Samsø til den smukke Sophie Amalie Moth (1654-1719), der allerede som 16-årig var blevet kongens elskerinde. Hun blev hermed ophøjet fra elskerinde til grevinde af Samsø. Sophie Amalie Moth var for øvrigt stærkt medvirkende til, at Griffenfeld faldt i unåde hos kongen. Hendes børn med kongen fik efternavnet Gyldenløve. Sophie Amalie Moths efterkommere er familien Danneskiold-Samsøe, der stadig ejer store besiddelser på Samsø og øens eneste slot Brattingsborg. Christian V var ikke så begavet som faderen Frederik III og havde ingen militærisk talent. Han tålte ikke kritik og mistroede enhver. Men han var en dygtig sportsmand og et udendørsmenneske, der holdt mere af jagt end af at regere. Han var gift med Charlotte Amalie af Hessen. Christian V's valgsprog var: "*Gudsfrygt og retfærdighed.*"
- 1709 På øen Kyholm Ø for Samsø blev der opført et pesthus for Jylland
- 1709-20 Grundet Store Nordiske Krig bygges militære anlæg på Kyholm. Skanser og bygningsrester fra den tid kan stadig ses på øen.
- 1800 De samme militære anlæg på Kyholm var også i anvendelse under Englandskrigene i 1800-tallet næsten hundrede år senere. Forsvaret af de danske kyster blev nemlig ekstra aktuelt først i 1800-tallet. Årsagen var, at vi var "*forlovet*" med Frankrigs Napoleon, hvad der ikke passede englænderne særlig godt. Kronprins Frederik, den senere Frederik VI, havde taget magten over sin sindssyge far Christian VII, så det blev ham, der udbyggede kystbatterier og skanser over hele landet, det gjaldt ikke mindst på Samsø, der med sin centrale placering i landet havde en strategisk vigtig betydning. På begge sider af indsejlingen til Stavns Fjord ved

- Lilleøre og Besser Rev blev skanserne udbygget og på øen Kyholm uden for fjorden stod det stærkeste forsvar med 27 stk. 18-punds kanoner og 400 mand.
- 1801 Stavns Fjord og Sælvig Bugt var fortrinlige ankerpladser og tilflugtssteder for flådens skibe. Herfra kunne kaptajn Nicolaj Tidemand (1766-1828) kontrollere al færdsel gennem bælteerne og holde et vågent øje med den engelske flådes bevægelser. Den 27. marts 1801 mobiliserede han alle Samsøs våbenføre mænd mellem 18-45 år til Samsø Landværn, der havde sin egen blå uniform. Det blev til 658 mænd, men kun 300 af dem var anvendelig som soldater. Det var i grunden ikke så galt, for man havde kun 100 geværer og 200 pistoler. Samsøs militære reserve udgjordes af de mænd, der var over 45 år, de kaldtes for "*landstormen*." Kaptajn Tidemand var meget upopulær blandt øens befolkning, der adskillige gange tog sagen i egen hånd og gjorde mytteri. På et tidspunkt var der 10.000 danske og 1.000 franske tropper på Samsø. I slutningen af Englandskrigen var samsingerne meget fattige. På næsten alle gårdene var der indkvarteret mellem 4 og 7 mand, hestene var udskrevet til militæret, så arbejdet på markerne blev ikke gjort, derfor blev der en katastrofal mangel på føde og brændsel. Resultatet blev, at rigtig mange af øens gårde gik fallit.
  - 1832-57 På øen Kyholm Ø for Samsø blev der indrettet karantænestation for koleraepidemien. På øen ses stadig et kapel og kirkegården, der fortæller om øens barske fortid. Men i dag tæller Kyholm ingen levende sjæle.
  - 1870 Kaffe og te kom til Samsø. Men kaffe blev kun drukket i smug, så hvis der pludselig kom gæster, var det med at få kaffekanden gemt af vejen i en fart. Sådan står der i den tykke bog om Samsø. Men årstallet virker lidt underlig, for det fortælles om Ludvig Holberg (1684-1754), at da kaffe, te og chokolade blev kendt i Danmark, udtalte han: "*Nu kan vore døtre og hustruer gå på visit hele dagen, og dog komme ædru hjem*." Og det har altså været over hundred år tidligere.
  - 1879 Holger Drachmann tager på bryllupsrejse til Samsø med sin anden kone fru Emmy Culmsee.
  - 1912 Den første bil kom til Samsø, men der er stadig ingen lysregulering på øen.
  - 2001 To cykelturister invaderer øen

I de **mange krige** vort land gennem årene har deltaget i, har Samsø haft en strategisk vigtig nøgleposition, noget der med nutidens militær synes ret uforståeligt. Men tidligere var det på havet, man skulle vise sin magt, og Danmark har jo gennem mange generationer været en stærk søfartsnation.

Dagen er ved at gå på hæld, så vi vender **jernhestene** mod syd. Fra de mange historiske oplevelser, der følger i kølvandet af at læse omkring Kanhavekanalen, går det ad Havvejen mod syd. Vi kommer til et vejskilt Toftebjerg og beslutter at tage en lille afstikker ind over et par af de byer her midt på øen, som vi endnu ikke har besøgt. Toftebjerg er en charmerende lille landsby med mange idylliske gårde.

Jamen hov – hvad er nu det! – **Jordbær ½ kg 20 kr.** - fortæller et skilt ved en af de mange vejboeder. Er det en joke, vi har jo kun den 6. juni, så det kan da vist ikke passe. Men jo, strålende, store, flotte jordbær står på hylderne i den lille frugtboed ved siden af kartoflerne. De friskduftende jordbær er mere, end vi kan modstå, - to bakker beslutter vi endda, for nu skal der rigtig være fest. Problemet er blot, at vi ikke har aftalte penge. Vi vandrer ind på gården, en ung pige kommer os i møde, vi spørger, om hun kan veksle, men hun forstår ikke et kuk af vort jyske sprog. Det viser sig,

at hun er fra Frankrig, og at hun sammen med en gruppe unge mennesker bor i en skurvogn ved gården. Gruppen er i Danmark netop for at plukke jordbær.

I mellemtiden er en bus standset ved gården, en **hob af mænd** myldrer ud og forsvinder ind i ladebygningen. Ganske uforståeligt er de øjensynlig upåvirket af de fristende jordbær. Gårdejeren, der viser sig at være en af Samsø's foregangsmænd udi gartnerierhvervet, skal forklare gruppen af landmænd fra det store Jylland om, hvordan han takler gartneriets problemer, og forstår vi - ikke mindst den økologiske side af sagen. Vi lytter høflig med, men med vores feriecykelshorts ligner vi bestemt ikke meget koncentrerede jyske landmænd. Lang tid går der ikke, før vi stjæler lidt af opmærksomheden og distraherer foredragsholderens koncentration, så Hanne, der absolut er den modigste i dette mandssamfund, spørger friskt, om der er en, der kan veksle en hundredkroneseddel, for vi er blevet fristet over evne af gårdens fantastiske flotte jordbær. Så havde hun jo også ligesom gødet med lidt ros til stedets indehaver, der da også så ganske lettet ud. En behjertet bonde veksler vores seddel. Hanne når også lige at få sagt til de 50 mand, at vi kommer fra Ringkjøbing og er på en uges cykelferie på denne skønne ø, der er næsten lige så skøn som selveste Jylland. Vi forlader den måbende gruppe, det efterhånden ret fagtekniske foredrag kunne vi alligevel ikke følge med i.

Det er med en vis undren, vi erfarer, at stedet her er et **mønsterbrug** for Samsø, et mønsterbrug der besøges af fremsynede branchefolk fra ind- og udland. Vi undres, fordi der i den grad er rod omkring gårdens bygninger, rod i form af papir-, pap-, plast- og træaffald. Få timers oprydningssarbejde og gården ville tage sig væsentlig mere attraktivt ud. Men hvad, - jordbærerne er flotte, og orden er åbenbart ikke det, der har den dynamiske gårdmands interesse.

Med andagt og respekt smager vi på de **skønne duftende friske bær**, der skønt det omkringliggende rod bare smager - gulf. Det konstaterer vi også, da vi lidt senere passerer den store jordbærmark, som vi da lige må se nærmere på, der er plastic over planterne og halm mellem rækkerne, og de fristende røde bær får mig til at bøje mig ned en enkelt gang - nej to - tre - -. Men så minder Hanne mig også om, at dette er at betragte som almindelig brugstyveri - undskyld Sankt Peter.

Senere har vi læst om **"den store græskarmand"** på Samsø, Morten Nielsen, der i oktober op til Halloween leverer 80.000 store, runde, gulrøde græskar til de danske børn, der udhuler dem til spøgelsesansigter, hvori de sætter lys. Græskarrene plukkes af et internationalt hold af græskarplukkere, læser vi, unge mennesker der tager rundt i Europa og hjælper til ved den høst, der netop er aktuel det pågældende sted som fx jordbærerne her.

Igen kommer vi til Alstrup, hvor vi var tidligere på dagen. Over **Agerup og Østerby**, en lille hyggelig landsby med sit gadekær, cykler vi over Torup for igen at havne på vores base - i Tranebjerg. Og det bliver en aften, hvor årets første jordbær med piskefløde og sukker bliver hovedretten. Denne gang må de nye kartofler finde sig i at blive degraderet til det næstvigtigste. Dagen sluttet med at læse endnu mere om Kanhavekanalens historie og et afslappende spil kort.

Vi vågner op til en dag med **regn og storm**. Efter rundstykkerne fra det lokale brødsalg trækker vi tiden lidt ud, men der anes ingen ændring i vejsituationen. Dagen fortsætter med storm suppleret med byger. Det må blive en dag, hvor vi må rundt og se på Tranebjergs seværdigheder, og dem er der da også nogle stykker af.

Den smukke gamle hvidkalkede **Tranebjerg Kirke** ligger på Tranebjerg i det nordvestlige Tranebjerg. Den sengotiske kirke med sit røde tegltag og sine karakteristiske kamtakke gavle

menes at være fra ca. 1350. Kirken er bygget af munkesten, og med en imponerende længde af 39 m. er det øens største kirke. Middelaldertårnet er 28 m. højt og særdeles kraftigt, det har skoldehuller og skydeskår, der minder om kirkens betydning også i krigstid. Det ældste af kirkens to klokker bærer årstallet 1391 og er dermed Samsøs ældste, hvad Onsbjerg Kirke dog ikke er helt enig i. I våbenhuset findes en tilmuret åbning, hvorigennem de spedalske fik Den hellige Nadver. I kirkens indre findes kalkmalerierne fra kirkens fødsel i 1300-tallet, men de blev først afdækket i 1931. Prædikestolen er fra 1593, altertavlen er skåret i Skåne i 1615, og en degnestol fra 1654 hører også med til inventaret. En af dørene bærer initialerne S.A.M., som står for Sophie Amalie Moth. Kirken ejer en alterkalk indgraveret med rigskansler Peter Griffenfelds våben og initialer. Peter Griffenfeld ejede Samsø i to år fra 1674 til 1676, hvor han faldt i unåde hos Kong Christian V. En mindeplade for to samsinger, der døde i Kz-lejre og ligger begravet i Ryvangen, hører også med til kirkens historie. Tidligere har der på dette sted ligget en lille trækirke og fra ca. 1160 en lille stenkirke, regner vi dem med, er Tranebjerg Kirke Samsøs ældste kirke.

Foran kirken ligger den 21x10 m. store **Tiendelade** med sine metertykke vægge. Den er en af landets bedst bevarede og blev brugt som oplagringssted for datidens skat, som bestod i en tiendedel af høstudbyttet. I dag bruges Tiendeladen til graverens redskaber og de forskellige rekvisitter, der hører til en kirkegård, samt personalerum. Ved siden af Tiendeladen står indgangsportalen til kirkegården. Her ses ved kirkelågen en færist, hvis oprindelige formål var at forhindre dyr i at gå ind og rode på kirkegården. Færiste er, skønt de i gammel tid var meget udbredt, efterhånden ret sjældne i Danmark. På Ringkjøbingegnen findes færiste ved Dejbjerg Kirke og Vedersø Kirke. Foran Tiendeladen er der en plæne med gamle flade ligsten og en mindelund for ti engelske flyvere, der omkom under luftkamp over Samsø under Anden Verdenskrig.

Borgbanken, der ligger lidt vest for kirken, har dog en endnu ældre historie. Under Valdemar I den Stores regeringstid opførtes her ca. 1160 en stærk befæstet kongsgård "*Curia Samsø*" eller det mere forståelige navn "*Samsø Borg*," eller som ribepræsten Anders Sørensen Vedel (1542-1616) døbte den "*Gammel Brattingsborg*." Den var et forsvarsværk med tårn, og man mener, at tårnet lå netop der, hvor Tranebjerg Kirkes tårn nu ligger.

Omkring 1285 blev Samsø ofte besøgt og hærget af **vendere, fredløse og sørøvere**. Sagnet fortæller, at sørøvere har boet på "*Gammel Brattingsborg*." Den 22. nov. 1286 blev Erik V Glipping myrdet i Finderup Lade. Marsk Stig Andersen Hvide, der var kongens øverste hærfører og landets førende mand, samt otte af hans mænd blev dømt fredløse for drabet. De var på flugt flere steder i landet og slog sig herefter ned på Samsø, hvor de boede i flere år. I 1288 angreb de "*Gammel Brattingsborg*," eller Castrum Samsø, som der står, borgen blev plyndret og ødelagt. Marsk Stig Andersen Hvide og hans mænd brød borgen ned og flyttede materialerne til Hjelm, en noget besværlig transport synes man. På Hjelm byggede de en anden borg, der på det nærmeste blev til en fabrik for falskmøntneri. Marsk Stig Andersen Hvide døde i 1293, og herefter blev der igen rolig i farvandene omkring Samsø.

Der er mere at se i Tranebjerg. Midt i byen ligger **Møllebakken** med vandtårn, anlæg og udsigtsplatform med en enestående udsigt over sydøen. Sådan står der i hvert fald i turistbrochuren, men det er en grov overdrivelse. Personer under fem meter høje kan kun ane et landskab mod syd. Måske skulle turistchefen, hvis han da ikke selv er fem meter høj, et øjeblik lade sine papirer ligge på skrivebordet og i stedet gå ud og se på det faktiske forhold i landskabet, her er der i hvert fald et sted, hvor bevoksningen trænger til en meget kraftig beskæring, hvis altså man ønsker, at udsigten skal stå i troværdig forhold til beskrivelsen.

I det såkaldte anlæg står der to mindesten:

Ove Rode rejst af samsinger 1934

Vi aner ikke, hvem Ove Rode er, men ved et senere kig i Lademann finder jeg ud af, at Ove Rode (1867-1933) var politiker og journalist ved Politiken, hvor han var chefredaktør 1927-33.

Medstifter af Radikale Venstre 1905, folketingsmand 1909-27, partiets ordfører 1920-27 og indenrigsminister 1913-20 altså under hele Første Verdenskrig, hvor Danmark ganske vist ikke var aktiv med.

På den anden sten står der:

5. maj 1945: og det blev forår og Danmark frit

Økomuseum Samsø er et fællesnavn for museumsaktiviteter på hele øen. Så kan man diskutere, hvorvidt navnet er velvalgt. Centrum for disse aktiviteter er Velkomstcentret i Tranebjerg, der har til huse i det nedlagte Tranebjerg Mejeri. I et forsøg på at binde Samsøs landskab, kultur og mennesker sammen i fortid, nutid og fremtid er man her i fuld gang med at opbygge en billed- og tekstkavalkade over øens historie og seværdigheder. Fx er der i øjeblikket en udstilling om energiens historie. I dag er Samsø selvforsynende med energi.

I **Velkomstcentret** kan man få mange nyttige oplysninger om, hvad der på museumsfronten sker på øen. Og så har Samsø indført sin egen mønt, man kan nemlig købe betalingsmønter til øens forskellige museumsaktiviteter og guidede ture, men - de guidede ture starter først sammen med skoleferien, - en oplysning vi efterhånden ofte er blevet gjort opmærksom på.

Mens vi studerer de mange plancher, kommer en bus fyldt med japanske turister. De får et guidet foredrag på engelsk rundt på Velkomstcentret, vi holder os diskret i periferien og lytter med det halve øre.

Tæt ved Velkomstcentret ligger **Samsø Museumsgård**, et kulturhistorisk lokalmuseum opført i 1917 på initiativ af Samsø Landboforening. Bygningerne er en rekonstruktion af en gammel Nordby-gård. I gården er der en brønd med brøndvippe. Bindingsværksgården, der egentlig skulle have været tækket med strå, er af hensyn til brandfaren dækket med teglsten. Her fortælles historien om en velstående samsk skipperbonde. Der vises et spændende interiør fra omkring 1850 af et stuehus' møblement og husgeråd fra den tid, hvor skemad spistes af en fælles skål, og øl blev drukket af et fælles krus. Øl blev brygget på gården 4-5 gange om året, og der blev drukket meget øl. Det var nemlig dengang direkte sundhedsfarlig at drikke vand, for hygiejnen lod meget tilbage at ønske. Ofte lå brønd og mødding side om side midt på gårdspladsen. Også brød blev kun bagt 4-5 gange om året. Gårdens længer er fyldt op af landbrugsfaglig indmad som maskiner og redskaber, derudover ses også håndværks- og fiskeredskaber. Et rigtigt spændende museumsbesøg.

Ikke mindst stedets meget vidende og snakkeglade kustode er en særdeles positiv oplevelse, så vi får suppleret vores viden betragtelig.

Kustoden belærer os også om noget helt andet, sikkert uden at være klar over det, nemlig den samske dialekt, der nærmest lyder som et miks af østjysk, fynsk og sjællandsk.

Vi går ind i BG Bank, hvor en af Hannes tidligere arbejdskammerater **Anton Lambæk** er ansat. Anton Lambæk var dengang ansat som leder i Landbobankens Ulfborg-afdeling. Anton og Hanne får sig en god lille snak om før og nu med mig som den neutrale tilhører. Det fornemmes tydeligt, at Anton er meget glad for sit nye job her i banken.

Med **tiltagende regn og blæst** har vejrliget bestemt ikke ændret sig til det bedre, så en cykeltur på øen er ikke det, vi glæder os mest til. Efter en hurtig feriefrokost bestemmer vi, at cykelferien skal

saboteres. Vi tager bilen og kører ned til det sydøstlige hjørne af Samsø, det hjørne vi sprang over forleden.

Gennem Brundby og Ørby når vi igen til Brattingsborg Slot, - der stadigvæk er lukket ind til skoleferien.

Fra godset og ud til havet ligger **Brattingsborg Skov**. Skoven er kendetegnet ved sin store variation i skovvækster. Der ligger en del kæmpehøje og fjelde omkring godsinspektørboligen Ørnslund. Men de er alle kunstige oldtidsminder opført som ren dekoration, fordi der i 1800-tallet var gået mode i oldtiden. Det var den legendariske godsinspektør August Kruse, der legede med at forherlige naturen. Han var en personlighed, der samlede en mængde oldsager, oldsager der i dag er grundstammen i oldtidssamlingen på Samsø Museum. Vejen snor sig gennem skoven, der er hårdt medtaget efter århundredets storm 3. dec. 1999. Skoven går næsten helt ud til havet. Fra P-pladsen her går vi ud til øens sydøstlige punkt Lushage Fyr. På denne strækning ser vi et par skanser, der siges at stamme fra Englandskrigene først i 1800-tallet. Frakken trækker vi godt op om ørerne for at beskytte os mod den tiltagende regn og storm, der står lige ind på kysten fra syd. Med det ugudelige vejr over os bliver besøget på Samsøs sydligste spids af særdeles kort varighed. Men vi fornemmer klart, at stedet vil være meget charmerende en stille og varm sommerdag.

Hjemme igen, mer eller mindre forfrosne, er **et varmt bad** en sand nydelse. Vi trænger virkelig til at blive forkælet, så hvorfor ikke gå ud i aften og spise med kniv og gaffel. På forhånd har vi udset os et lille hyggeligt spisested med det historiske navn Sophie Amalie, men vi vælger dog ikke som det anbefales: "*Besøg vores hyggelige gårdhave.*" Vi er de eneste gæster på den lille hyggelige restauration. Vægge og hylder er fyldt op med forskellige gamle ting som krus, flasker, husgeråd og skilte for forskellige øl- og vandprodukter. En særdeles velsmagende rødspætte med persillesauce, selvfølgelig til øens nye kartofler passer fint til den valgte hvidvin. Restaurationens indehaverpar er de eneste på skansen, konens plads er åbenbart ved kødgryderne, for vi ser kun manden. Han byder efter middagen på en kop kaffe og har situationsfornemmelse nok til også at sætte en småkage på bordet. Vi får os en rigtig god snak om restaurationsbranchen, som vi jo ikke er helt ukendt med. Da befolkningstallet på Samsø er femdoblet i ferieperioden, er det naturligvis svært at drive restauration i kalenderens stille periode, men her klarer de selv alle opgaverne og bruger kun tilkaldevagt, hvis der er selskab eller andre specielle arrangementer.

Med undtagelse af januar har de åben året rundt, uden for ferieperioden dog kun i dagene torsdag - søndag. Parret har boet på Samsø i mange år, men kommer oprindeligt fra Sjælland.

Snakken kommer langt omkring - sport, ferie i almindelighed, cykelferie i særdeleshed, Ringkjøbing og børnebørn - selvfølgelig.

Vi diskuterede Samsøs problem med at holde på de unge mennesker, hvad der er ret umuligt uden videregående skoler. Fremtidsmulighederne for dem med højere uddannelse er ret beskedne på øen. Efter en udbytterig og hyggelig snak med kromanden er det hjem og på hovedet i seng.

Igen skinner Solen, så i dag skal vi på cyklerne **udforske nordøen**. Kun en km nord for Tranebjerg ligger Kongehøjen med et bronzerelief af Frederik VII: "*Samsingere satte mindet for grundlovens gode giver 1866.*" En tak for Junigrundloven fra 1849. Flere andre mindsten fra de enkelte gårde med disses bomærke står på højen og igen en genforeningssten.

Uden stop cykler vi herfra langs **Sælvig Bugt**, der har ord for at være en af øens bedste badestrande og samtidig børnevenlig. Igen er vi kommet til Kanhavekanalen, her drejer vi mod NØ rundt langs Stavns Fjord med kurs mod Langør. Det er en smuk og hyggelig rute, hvor skoven vest for vejen giver behagelig læ for den friske vestlige brise. På de store flade engarealer fra vejen og ud til

Stavns Fjord er der skøn fuglesang og en livlig aktivitet af de mange fuglearter. Noget andet og særdeles særpræget fanger vores opmærksomhed, tuer der stikker op på engen, og der bliver flere og flere. Tuerne er bolig for de gule engmyrer - *Lasius flavus*, for os der kan latin, de lever af at holde bladlus som husdyr, idet de spiser bladlusenes sukkerholdige udsondringer. Engmyrer er ganske almindelige, men koncentrationen af dem her på fjordengene er usædvanlig høj, idet hen mod 13% af de uberørte arealet udgør myretuer.

Vi drejer nu mod øst og kommer til **Langør Kirke**, der blev indviet i 1925, er den mindste og en af øens to annekskirker. Den lille kirke er hvidkalket, uden tårn og med rødt tegltag. Desværre er kirken låst, så vi må nøjes med at kaste et blik ind gennem vinduerne. Udsigten fra den lille kirkegård er særdeles fin såvel over fjord som hav. Ude i Nordby Bugt skimtes et havdambrug, hvor der opdrættes laks.

Lige før Langør kommer vi til **Samsø Naturskole**, der i 1986 blev indrettet af Århus Amt i et tidligere husmandssted. Udenfor er der opstillet borde og bænke, som vi straks benytter til en velfortjent formiddagsøl.

Indendørs får vi en god snak med en naturvejleder, og vi studerer en fin samling af udstoppede fugle. Lokalerne er fyldt op med plancher om øens rigt varierede natur, dyre- og fugleliv. Der er undervisningslokaler, hvor naturvejledere holder forskellige arrangementer, herudover tilbydes ture rundt på øen med natur- og kulturhistorisk indhold. Det kan være temaer som fugle, botanik eller vadehavets dyr. Naturvejlederne kommenterer også gerne turisternes fund eller blot fortæller om det land- og havområde, de kender så godt, om den natur som vi med omtanke skal benytte og nok så vigtigt - beskytte.

Bag naturskolen er der lavet en udstilling af de mange forskellige stenarter, der findes på de samske strande. Der er de hårde granit, de sribede gnejs, de skarpe flint, de smukke porfyr, de sprøde sand- og kalksten og mange, mange flere. Stenene ses i såvel mange størrelser som farver.

Mange turister besøger stedet her, netop som vi er på vej videre, kommer en hel bus med kursister fra Århus, der har bestilt et foredrag om øens natur.

Langør, eller Blæsør som er byens øgenavn, er en lille by med kun 11 fastboende, der tælles højst en snes huse i byen. Det er bestemt en idyllisk plet, og hyggeligt er der jo altid på en havn, hvor bådene ligger og skvulper i vandet. Men ud over mågerne er der bestemt ikke meget liv her på havnen.

Langør Havn er en naturhavn med fem meters vanddybde, den er omtalt allerede i de islandske sagaer som en velegnet havn. Indtil 1880 var den Samsøs vigtigste havn, herfra har en lille fiskerflåde gennem årene drevet fiskeri. Engang var der også en livlig trafik til den lille tidligere så aktive ø Kyholm. Det er også her fra Langør Havn turistbådene Ternen og Havlit sejler til Tunø, på lystfiskerture og ture ud i farvandet omkring Samsø for at se sæler, - men, - og det er vel næppe nødvendigt at nævne det, de gør det altså ikke endnu.

Vores tur går nu igen mod nord gennem den 1100 tdr. land store **Nordby Hede** med sin herlige fredfyldte natur. Her står vi af cyklerne og studerer en ejendommelig formet træstub rage op i naturen, - men pludselig løber træstubben sin vej i form af en hare. Vi følger harens færden og opdager, at den har en konflikt med to musvåger, der kredser omkring den, formentlig er musvågerne på jagt efter harens unger.

Vi er nu nået frem til **Mårup**, en smuk gammel landsby, hvor flere af de gamle gårde ligger i byen, som gårdene tidligere gjorde. Mod øst mellem Mårup By og Nordby Bugt ligger øens største

sommerhusområde Mårup Østerstrand Syd og Mårup Østerstrand Nord. Her ligger også Nord-Samsø Efterskole. Lidt uden for byen ser vi en ejendommelig kombination af en virksomhed, Cementstøberi og design af gardiner, - og denne gang er jeg særdeles omhyggelig med bogstaveringen.

Også Samsø har **kunstnerisk tiltrækningskraft**. Som Skagen har sit lys, har også Samsø sit særlige lys, altid tæt på havet, de hyggelige landsbyer og den specielle ø-atmosfære. Der er mange gallerier på øen, et af dem ligger her Mårup Galleriet, der i år udstiller for 22. gang.

Vi cykler mod vest ud til Sælvig Bugt, hvor den hyggelige lille **Mårup Havn** ligger ved foden af en pragtfuld kuperet natur. Også fra Mårup Havn er der om sommeren arrangeret sejlture til Tunø, - men det hjælper os stadig ikke. Vest for havnen ligger Asmindør Hage, herfra og helt til Samsøs top Issehoved strækker Nordby Bakker sig. Et meget kuperet og smukt landskab vi gør bekendtskab med flere gange i løbet af dagen. En stor del af disse bakker er fredede. Vi spørger i den rødmalede havnekiosk, om det er muligt at gå langs vandet videre mod nord, når vi skal have cyklerne med. Det mener kioskdamen bestemt, så vi begiver os med betænkelig mine på vej, men efter få hundrede meter opgiver vi denne hasarderede og ganske umulige opgave og cykler tilbage mod Mårup.

Næste mål er **Nordby Kirke**, der ligger ensom på en vestlig bakketop mellem Mårup og Nordby. Kirken ligger så ensom, fordi der her tidligere lå to nu forsvundne landsbyer Søby og Glistrup, de blev sandsynligvis angrebet og ødelagt af lybækkerne i 1300-tallet, og beboerne flyttede så til Nordby.

Den smukke, hvidkalkede kirke er Samsøs yngste kirke fra omkring år 1350, når vi ser bort fra de to annekskirker. Inde i kirken findes kalkmalerier fra ca. 1500, og en del inventar fra middelalderen fx et monstransskab, som er et skab til opbevaring af nadverskål og kalk. Vi møder en mand, der går rundt og gør opmålinger i kirken, han fortæller beredvilligt om stedet og kirkens historie. Han er pensioneret uddeler, hvad der mærkeligt nok ikke har skadet ham, han er i hvert fald meget vidende på det kirkelige området, så vi får os en rigtig god snak eller måske rettere et lille foredrag.

Fra kirken cykler vi endnu længere mod vest, her oplever vi den imponerende natur ved **Møgelskår** en kløft helt ud til Kattegat dannet af istidens smeltevand for 15.000 år siden. Et meget smukt og fredet område af Nordby Bakker med kuplede bakker og dybe dale. Det er her i Nordby Bakker forfatteren Thorkild Bjørnvig bor. Forfatterne Lars Muhl og Vibeke Grønfeldt er også hjemmeboende på Samsø.

I en dejlig strid vind, dejlig fordi det nu er blevet til en medvind, går det mod **Nordby**. Da beboerne fra Søby og Glistrup i 1300-tallet flyttede til Nordby, forberedte indbyggerne sig, klog af skade, mod nye angreb. Som et led i byens forsvar blev gårde og huse anlagt som en rundby omkring gadekæret med forte og gyder. Måske netop derfor betragtes Nordby i dag som en af Danmarks smukkeste landsbyer med mange velbevarede stråtede bindingsværkshuse og –gårde, hvoraf mange er fredet. Ved det hyggelige gadekær ser vi et ejendommeligt skilt: *“Al beskadigelse af dyr og planter forbudt,”* – ja, hvad ligner det også at beskadige dyr.

Byen opleves som ægte bondehusidyl. Det ses tydeligt, at alle gør deres bedste for, at byen skal se velplejet ud, flere steder ser vi restaureringsarbejder i gang. Nordby modtog da også for nogle år siden titlen:

Ved Nordby Friskole står der en sten, der, som *“tusind”* andre steder i vort land, fortæller om genforeningen i 1920. *Danmarks bedst bevarede landsby.*

Det Gule Klokketårn ligger tæt ved gadekæret, der omkredsnes af stynede træer og bindingsværksbygninger med stråtag. Klokketårnet blev bygget i 1857, fordi man i Nordby ikke kunne høre kirkeklokkerne fra Nordby Kirke, der ligger næsten to km mod SV. Derfor ringer Det Gule Klokketårn i Nordby, som var det Nordby Kirkes egen kirkeklokke. Det gælder for alle kirkelige handlinger som gudstjenester, bryllupper og begravelser, også Solen bliver herfra ringet op og ned morgen og aften. På klokketårnets sokkel stod Jeppe Aakjær i 1915 og holdt en tale til øens befolkning.

Der er bevaret fire af Nordbys fem gamle stensatte bybrønde, der er specielle ved deres store dybde, idet de skal nå ned til havets overflade, og så har de en kedeligt facon.

Også Nordby har sit egnsmuseum "*Skippergården*," – men, - holder åben i højsæsonen, så også den har vi til gode.

I Nordby har man en **århundred gammel skik**, måske endda en skik der går helt tilbage til hedensk tid. Første søndag efter pinse prydes majstangen med flag, og så rider byens unge "*Sommer i By*" som et synligt tegn på, at vi går mod lysere tider. Det er dragkisterne i byens gamle huse og gårde, der er leverandør af de unges påklædning af brogede sjaler, hatte og folkedragter. De festligt udklædte musikere og de blomstersmykkede heste er med til at gøre optoget seværdigt. Sluttelig danses der til den lyse morgen, for nu er der - sommer på Samsø. Oprindelig var arrangementet iscenesat for at holde onde ånder, tørke, misvækst og anden dårligdom væk fra den kommende høst. I dag er det blevet en tradition, en byfest som turisterne ynder at opleve og deltage i.

En spiseseddel fanger al vores opmærksomhed "*tre håndmadder og en fadøl 49 kr.*" En sådan reaktion må være tegn på sult, så der skal ikke megen overtalelse til, før også Hanne er stået af cyklen. Stedet hedder Bodegaen Nordby, det lyder måske lidt rigeligt af øl, og mindre af mad, men vi tager chancen og bliver bestemt glædelig overrasket. Solen skinner lunt, så vi vælger et bord i det fri, to minutter efter serveres en skummende fadøl, der straks finder vej til ganen. Efter yderligere få minutter kommer den flinke og friske serveringsdame med to smørebrætter, hvor der på hver står et stykke med sild og løg, et stykke med æg, tomat og purløg og et stykke med rullepølse, sky og løg. Virkelig et lækkert syn, og fluks bestiller vi en snaps til disse herligheder, og da man på stedet endda har en Linieakvavit, så laver vi det bare til en rigtig fest. Da de to af stykkerne har fundet vej til deres bestemmelsessted, finder Vor Herre det tilladeligt at komme med en byge, men Vor Herre får ikke lov at ødelægge festen, så skyndsomt finder vi vej indendørs. Her får vi lejlighed til at anbefale samme menu til en lille gruppe nyankomne. Kort efter er vejret igen fint, og cyklerne kommer igen i brug.

Nordøen er **den ufrugtbare del** af Samsø, og 87% af befolkningen bor da også på sydøen, der ganske vist også er væsentlig større. Befolkningstætheden på Samsø er 44 pr. km², i Danmark som helhed er befolkningsstætheden 118 pr. km².

Skellet mellem nord og syd er den sandede tange mellem Mårup og Stavns. Kulturen mellem nord og syd har tidligere været meget skarp, hvad angår sproget, klædedragten og redskaberne. Der var nærmest tale om to folk, og man giftede sig naturligvis med en fra sit eget folk. Skellene er dog med årene visket mere ud, men anes dog stadig om end på et mere humoristisk plan.

Samsinger er kendt for venlighed, gæstfrihed og humor, men også for deres stejle sind og temperament. De er dog ikke mere gæstfri, end at karlene fra nordøen fik en gang tæv, når de tog til bal på sydøen og forsøgte at erobre pigerne.

Dagen lakker mod enden, så det er tid at vende næsen hjem mod **kødgryden**, ja, og så kartoflerne naturligvis, så vi hjuler af sted. Pludselig skråner Hanne over vejen, hun har fået øje på en af de

utallige små boder med grønt, der ofte kun består af en taburet uden for en have. Det er en pose flotte, friske, grønne asparges, der har fanget hendes opmærksomhed. Der er kun denne ene pose, men denne gang står der ingen pris, så hun spørger ekspertisen – det er mig, hvad man bør give for en sådan pose friske grønne asparges? Jeg vurderer dem nøje og kommenterer, at en tier vist vil være passende, dermed mener jeg, hvad hun ganske udmærket er klar over, at en tier i hvert fald ikke er for meget. Pungen kommer frem, og en tier klirrer i den tomme krukke.

Hjemme i feriebasen forberedes dagens festmåltid sprødkogte **grønne asparges** suppleret med Samsø kartofler og skinke samt en god flaske hvidvin. Pludselig får jeg en særdeles ubehagelig smag i munden, i bunden af aspargesposen sidder et lille diskret prismærke - 25 kr.

Senere på turen kørte vi ikke forbi en eneste grøntbod uden at lægge mærke til prisen for en pose grønne asparges, - og jeg må indrømme, at 25 og 30 kr. var den gængse takst, hvad jeg gang på gang blev gjort opmærksom på. Ja, tilfældet hænger stadig i hukommelsen.

Mit image angående næse for gode tilbud led ingen skade, men hvad med moralen? - Så nu har jeg endnu et lille regnestykke, jeg skal have klaret med Sankt Peter.

Endnu en dag med **Sol på Himlen** skal vi træde cyklerne ud på øen. Turen starter mod Tanderup, der har sit bakkedrag, der med samsk overdrivelse kaldes for Alperne. Tanderup har et gadekær og firmaet Samsølaks, der egentlig er en salatfabrik.

En km nord for Tanderup kommer vi til højdedraget **Dyret** - 51 m. over havet. Navnet har stedet fået, fordi bakkedraget med en portion god vilje kan minde om et udstrakt dyr. Og det erkendes, der skal virkelig en god vilje til at se denne lighed. Bag et lille bindingsværkshus med det historiske navn Koldinghus fører en sti op til toppen. Jo, det er da en sti, men med sit meterhøje græs ser det ikke ud, som den har haft besøgende de seneste mange uger, så vi betragter os nærmest som opdagelsesrejsende eller stifindere på linie med dr. David Livingstone. Efter en ret besværlig rundtur langs hegn med brændenælder og tidsler og en snak med kælnede heste er vi nået op til Dyrets top 51 m over havet.

Vi læser om stedet, at Dyret A/S er stiftet i 1898 for 100 kr. På stedet er der holdt utallige grundlovsmøder, fx havde der i 1901 deltaget 600 i grundlovsfesten. For en af initiativtagerne Sten Poul Svenstrup blev der i 1913 rejst en mindesten.

Udsigten her fra toppen har sikkert været imponerende, men skønt vi kravler op på de sørgelige ruiner af et tidligere hus eller måske en udsigtspavillon, er det særdeles beskedent, hvad vi i glimt kan skimte af horisonten gennem den stærkt tiltagende bevoksning. Også her var det en god ide, om turistbureauets folk mødte op in live for at se på stedet med turistens øjne, og ikke bare skrive noget pænt i brochureerne.

Onsbjerg Kirke er næste stop, igen ser vi i forhold til øens beskedne indbyggerantal en ret stor kirke. Hellig Kors Kirke, som den hedder, er bygget af teglsten sidst i 1200-tallet og er den ældste af de nuværende kirker på Samsø. Dengang var det Onsbjerg, der var Samsøs ”hovedstad.” Den smukke hvidkalkede kirke i romansk stil har rødt tegltag og kamtakkede gavle. Kirken har seks barokepitafier og kalkmalerier fra 1462. Tårnet og våbenhuset er fra 1525. Alterbordet er af munkesten, renæssancealtertavlen fra 1596 er flot udsmykket og meget lig den i Besser Kirke. Kirkeklokken er fra 1628 og dermed øens ældste. - Hov stop – jo, det står der sandelig i kirkens egen trykte brochure. Men hvad så med kirkeklokken i Tranebjerg Kirke den er fra 1391 og Samsøs ældste kirkeklokke, har vi lige læst i Tranebjerg Kirkes brochure. De er altså ikke til at stole på - de kirkens folk.

Samsøs fornemste kirkekunst er den tidligere omtalte 27 cm høje forgyldte metalkrucifiks fra ca. 1200, dette hellige kors, der var bundet til kvindeligt af Ilse Made, har givet kirken sit navn Hellig

Kors Kirke. Korset, der hænger her i kirken, er kun en kopi, det originale kors hænger på Nationalmuseet.

På et lidt lavere liggende areal op ad kirkegården var der tidligere en branddam. Den blev i 1952 inddraget under kirkegården og udlagt som mindelund. I den lille sø fyldt med åkander er der i dag omkring 1000 græskarper, der holder algevæksten nede. Omkring søen er kirkens gamle gravsten placeres, der er også otte af de gamle flade ligsten fra 1700-tallet. Såvel kirken som hele området er meget velholdt. Specielt det lavere liggende stykke med den lille sø er særdeles smuk og stemningsfuld. Så mon ikke der kan opnås tilgivelse for den lille pralefejl angående kirkeklokken.

Vi cykler ud til **Sælvig Havn**, hvor Samsø Linien sejler sine daglige ruter til Hov. Sælvig By har ikke meget at byde på, men en kro er der da.

Ved en hæk ser vi **to smådreng**e i 8-10 års alderen, da vi nærmer os, er det tydeligt, at de har en melding til os. Da vi stadig mangler en halv snes meter, råber den ene af drengene til os:

"Vil I ikke se vores loppemarked?"

"Jo, det vil vi da gerne!" Er naturligvis vores svar.

"I kan købe legetøj og sten!"

"Det ser jo flot og spændende ud," er det svar der kommer over vore læber, tankerne er dog en anelse anderledes. Udvalget består af et havareret puslespil, Batman med et manglende ben, en bil med tre hjul, en pose glansbilleder, forskellige andre småting og strandsten som drengene har dekoreret med sølv- og guldskrift.

Efter en **hyggelig lille snak** frem og tilbage med drengene om byen, skolen og vejret spørger vi, hvad prisen er på stenene.

"Tre kr.," lyder svaret.

"Ja, - men så tror jeg, vi skal have en af dem," siger Hanne

"I kan godt købe fler," kommer det prompte.

"Nej, - jeg tror, det er meget passende med en," sagde Hanne og tog 3 kr. op af pungen.

"I må gerne give fem kr. for den, hvis I gerne vil"

"Nej, - nu var vi jo lige blevet enige om 3 kr."

Et par ihærdige sælgere. De skal nok klare sig, men forhåbentlig bliver det ikke på Amdis niveau.

For at prøve en af de få veje vi endnu ikke har passeret, **cykler** vi over Onsbjerg mod Torup. Her stopper vi op ved en flot gammel bindingsværksgård Vadstrup fra 1771, der viser sig at være et galleri. Vi går ind og kigger på de udstillede malerier og skulpturer af bl.a. Rie Toft. Stedet beskrives som et kursus- og konferencecenter, sommerpension og refugium. Alt ser ret eksklusivt ud, stuerne virker som cafe med små borde, der står dækket med duge og fint postelin. Vi, eller rettere specielt mig, bliver vældig kaffetørstige ved at kaste et blik på de harmonisk dækkede borde og den tilstødende brødduft fra køkkenet. De to personer fra køkkenet går gennem lokalet uden at hilse på os, samtidig kigger de misbilligende på vore cykelshorts og sportssko, øjnene sagde ganske tydeligt, - I er vist ikke påklædt til at drikke jeres kaffe her, dette sted er nemlig kun for fine mennesker. Alt ser meget harmonisk og hyggeligt ud, - men hjertevarmen mangler. Tyst og diskret lister vi ud til vore to ventende *"Cadillacer."*

Tak for selskab på turen og på gensyn i Ebberød, Engesvang eller Egypten

Frede Lauritsen

Tidligere udgivelser:

- 1980 Andorra
 1987 Arnold - novelle
 1990 Thailand på godt og ondt
 1991 Sydamerika Chile - Brasilien
 1992 "*Jambo*" Kenya - du forunderlige land
 1993 Barnløshed - adoption
 1994 En lille bid af tilskudssamfundet: "*Jeg løfter røret*"
 1994 Tidsbilleder. Kronologisk leksika. Ajourføres løbende
 1994 Leksikassen. Ord jeg er ramlet i uden til fulde at forstå. Ajourføres løbende
 1995 De Slesvigske Krige
 1995 Østeuropa i forandring
 1995 Colombia - smuk og mangfoldig
 1996 Hærvejens historie - i cykelhøjde
 1996 Øretæver i tilværelsen
 1996 Æseløre - litteraturanmeldelser. Ajourføres løbende
 1997 En dag i 1997
 1997 Budapest & Ungarn - i efterårsdragt
 1997 Lolland-Falster & Møn - i cykelhøjde
 1997 Ego - det bevidste jeg
 1998 En lille stump af det mægtige Kina
 1998 Storebælt - i cykelhøjde
 1999 Skt. Petersborg - paladsernes by bygget på sumpen
 1999 Sjælland Stevns - Masnedø - Asnæs - i cykelhøjde
 1999 Et eventyr om julenissens morgensvømmetur
 2000 Madeira - en blomstrende ø
 2000 Rom - Den evige Stad
 2001 En lille stump af Himalaya - verdens tag
 2001 Samos - en ferieø for alle
 2001 Samsø - i cykelhøjde
 2002 Limfjorden øst - i cykelhøjde
 2002 Vest Stadil Fjord - i cykelhøjde
 2002 Wien - musikkens by
 2002 Mozart - hvordan var han egentlig?
 2002 Egypten - Nilens gave
 2003 Steen Steensen Blicher - hvordan var han egentlig? (Redigeret 2010)
 2003 Vietnam - Østens smukke, venlige land i forandring
 2003 Limfjorden vest - i cykelhøjde
 2004 Grænselandet - i cykelhøjde
 2005 H.C. Andersen - hvordan var han egentlig?
 2005 Mexicos - Store Riger
 2005 Sjælland nord - i cykelhøjde
 2005 Paris - byernes by
 2006 IKA MARKED - gennem 27 år
 2006 Skal vi hejse Dannebrog, eller skal vi brænde det?
 2006 Hven - i cykelhøjde
 2006 Sydfyn og Det Fynske Øhav - i cykelhøjde
 2006 Bulgarien - et smukt og alsidigt land
 2006 Sydafrika - en regnbuenation
 2007 Søren Aabye Kierkegaard - hvordan var han egentlig?
 2007 Kaj Munk - hvordan var han egentlig?
 2007 Vendsyssel - i cykelhøjde
 2007 N.F.S. Grundtvig - hvordan var han egentlig?
 2007 Cornwall - den sydvestlige del af England
 2008 Læsø "*Kattegats Perle*" - i cykelhøjde
 2008 Ti Radioforedrag - fra The Big Bang til år 1380
 2009 Ti Radioforedrag - fra år 1380 til år 1682
 2009 Chile - det lange land i ly af Andesbjergene Peru - inkaernes land
 2009 Lissabon - en smuk og alsidig by
Frede Lauritsen - Herningvej 7B ^{1.1.} 6950 Ringkjøbing Tf: 97 32 15 32 fredelau@webspeed.dk